

Preses i Akademiet, Lise Øvreås under Forskerforbundets forskningspolitiske seminar
05.11.2024

«Norge er et kunnskapssamfunn» hører vi fra ministerhold. I det ligger at vitenskapelig dokumentert kunnskap er selve fundamentet vi bygger det moderne samfunnet på. Det burde derfor være en selvfølge at politiske beslutninger tas på grunnlag av den beste, foreliggende forskningen. Men slik er det dessverre ikke alltid.

Det Norske Videnskaps-Akademi har som formål å fremme vitenskap, og da spesielt den grunnleggende og langsiktige forskningen. I verdigrunnlaget for DNVA's strategi er «fri kunnskapsutvikling» et nøkkelord. Når vi arbeider for vitenskapens interesser, er det fordi vitenskapelige innsikter gir det beste grunnlaget for god politisk styring av samfunnsutviklingen.

I dette innlegget vil jeg peke på noen forskningsbehov, som kan være viktig når de økonomiske og praktiske rammevilkårene utformes.

Forsker vi på det samfunnet har behov for?

Er et av spørsmålene jeg har blitt bedt om å kommentere i dag. Det er ikke enkelt å svare på, for det finnes mange typer forskning i Norge, og mange ulike behov. Vi kan slå fast at vi forsker fordi samfunnet stadig vekk trenger ny kunnskap på en rekke områder. Det vi ikke vet, er hvilke konkrete behov som kan oppstå i morgen. Derfor kan vi ikke la dagens behov bli bestemmende for all forskning. Grunnforskning er beredskapsarbeid for samfunnet.

Jeg vil starte med å understreke betydningen av forskningspolitikk som også i fremtiden gir rom for grunnforskningen, som gjerne har et mer uforutsigbart forløp enn annen forskning. Grunnforskningens natur gjør det vanskelig å forutsi både tidsperspektivet, hva slags resultater man får og hva de senere kan brukes til. Dette poenget blir ofte glemt, så vi må minne om det igjen og igjen.

Det ligger i ordet: Grunnforskning legger kunnskapsgrunnlaget for nytteforskning.

Fjorårets nobelprisvinner i medisin, Katalin Karikó, arbeidet i flere tiår med grunnforskningen som senere gjorde det mulig å utvikle effektive mRNA-vaksiner. Hele veien hadde hun problemer med finansieringen, og da hun i tillegg opplevde å bli degradert ved universitetet i Pennsylvania, gikk hun over til et privat legemiddelselskap der gjennombruddet endelig kom. Først med Covid 19-pandemien ble nytten av mRNA-vaksinen åpenbar for alle.

Om all forskning skulle skje som bestillingsverk, ville vi ikke fått fungerende vaksiner mot covid-19 i løpet av noen måneder, det kunne tatt flere år.

Et sentralt spørsmål er derfor hvem forskningen skal være nyttig for. Det kan være mange som vil ha stor nytte av forskning som bestrider premissene som preger en rekke av dagens forskningsprogrammer.

Hvem definerer behovene?

Koronapandemien er et eksempel på forskningsbehov som er tydelige for alle. Så det er ikke vanskelig å forstå for at samfunnet har konkrete behov, og det er forskningsmiljøenes oppgave å finne løsningene som trengs. Det legitimerer at samfunnet investerer stort i FoU, også betydelige ressurser til grunnforskning og *blue sky*-forskning.

Mye viktig forskning er rettet inn mot å finne løsninger på tydelig definerte problem. En av årets Kavliprismvinnere i kategorien nanovitenskap, Robert Langer, lette målrettet i to år etter løsningen som muliggjøre depotpreparater, altså legemidler med gradvis frigivning av virkestoffer.

Men hvem identifiserer hvilke behov vi skal svare på – er det politikere, brukere eller forskerne selv? «Samfunnet» er ikke ensbetydende med myndighetene og næringslivet, men inkluderer også interesser som i mindre grad har ressurser til å søke nødvendige forskningssvar på viktige spørsmål.

La oss bruke omstillingen til grønn energi som eksempel: Her har næringslivet konkrete behov for forskning, men behovet for selve omstillingen gjelder hele samfunnet. Kommunene vil nok si at de bør identifisere behovene, samtidig vil departementene også ha legitime krav om å bygge opp forskning på spesifikke områder. Utviklingen de siste årene har gått i retning av å «styre i det store». Samfunnsutfordringene er komplekse og konkurransen er global. Kompetansebehovet går ofte på tvers av departements- og sektorgrenser. Som kanskje ikke alltid er like flink til å samarbeide.

Jeg tenker forskningsrådet spiller en viktig rolle for kobling av ulike aktører i forskningssystemet. Både nasjonalt og internasjonalt stilles det økende krav og forventninger til at forskningsprosjektene også skal involvere brukere, både i privat, offentlig og frivillig sektor. Brukere inkluderer også befolkningen ellers (bl.a. gjennom Citizen Sciences eller «folkeforskning»). Slik brukerinvolvering gjenspeiles allerede i mye av Forskningsrådets portefølje og sikrer bredde i representasjonen. Det er også mulig at Forskningsrådet i større grad kan bidra til samspill mellom innvilgede prosjekter mens de pågår og følge prosjektene ut til bruken av forskningen.

Forskningens roller i samfunnet bør diskuteres, sammen med de etiske prinsippene og normene som skal verne om forskningens kvalitet og troverdighet. Bli forskning for nytteorientert kan vi fort komme inn i problemer med uheldige bindinger i forskningen. Erfaringer fra De forskningsetiske komiteene (NENT og NESH) viser at på områder med sterke interessekonflikter aktualiseres klassiske forskningsetiske normer om åpenhet og uavhengighet.

Videre er føre var-prinsippet svært viktig hvis resultatene er usikre. I Forskningsetiske retningslinjer stilles det i dag krav til formidling av vitenskapelig usikkerhet og bruk av føre var-prinsippet og det er et tydelig behov for mer diskusjon rundt disse normene. Dette behovet forsterkes i en tid der koblingene mellom akademisk, næringsliv og politikk er tette, der det i stor grad stilles krav om at forskningen skal bidra til å løse samfunnets utfordringer og der det forventes at interessegrupper tar del i forskningen.

Tøffere prioriteringer gjør det nødvendig å skille tydeligere mellom grunn- og nytteforskning

Spørsmålet om å definere forskningsbehovene er i realiteten et spørsmål om prioritering av ressurser, og det er prioriteringer som blir vanskeligere når vi nå opplever kutt i budsjettene til universitets- og høyskolesektoren. Som preses i Det Norske Videnskaps-Akademi er jeg bekymret for kuttene, for manglende forskningsinvesteringer, for stadig økende konkurranse om eksterne midler og for det som må kunne omtales som en kortsiktig politikk. Som kunnskapsnasjon står vi i fare for å bygge ned viktige fagmiljø, for å miste konkurransekraft og for ikke å lykkes med den omstillingen som kreves. Politisering av forskningen er en av årsakene til at den frie forskningen er under press; i Norge og i Europa. Verdensledende forskning krever frihet, forutsigbarhet, stabilitet og langsiktighet.

Vi må fremover være forberedt på at nye løsninger i større grad må finansieres ved omprioriteringer og ikke nødvendigvis gjennom vekst. En for ensidig innretting mot nytteorientert forskning vil svekke muligheten for nysgjerrighetsdrevet forskning, og dermed også sjansen for viktige gjennombrudd i fremtiden.

Derfor trenger vi gode mekanismer for å balansere disse to typene forskning.

Tar beslutningstakerne forskningen i bruk?

Den 12. september i år sa fiskeriminister Marianne Sivertsen Næss følgende:

«Totalkvotene er fastsatt etter råd fra marine forskningsmiljøer. Det er ikke aktuelt å ignorere de rådene».

Slike utsagn jeg vil høre mye oftere!

Bakgrunnen er at torskebestanden har falt kraftig siden en topp vinteren 2013-14. Men i hele fem år, fra 2016 til 2020, tillot fiskerimyndighetene en større torskevote enn rådet fra havforskerne tilsa. I kombinasjon med endrede miljøforhold i havet, har den harde beskatningen ført til at bestanden nå nærmer seg en kritisk grense. Men om kvoterådene følges, kan vi ha en større torskebestand igjen allerede om to år, ifølge Geir Huse, avdelingsleder ved Havforskningsinstituttet.

Politikk får konsekvenser, og forskerne kan i mange tilfeller forutsi dem. Andre ganger vet vi ikke, og da er det god grunn til å opptre forsiktig.

Hvorfor skjer det likevel så ofte at politikerne ikke følger rådene fra forskerne?

I noen tilfeller kommer kravet om nytte og raske løsninger i direkte konflikt med hensynet til kvalitet og langsiktighet.

Jeg vil komme med noen eksempler:

Millioner av tonn med gruveavfall har blitt dumpet i Jøssingfjorden fra 1960. Bilder fra Jøssingfjorden viser ødelagt natur, nesten uten liv, etter flere tiår med gravedumping. – Dette må stanse alle planer om dumping av gruveavfall i Førdefjorden og Repparfjorden. Vi kan ikke godta at flere fjorder skal bli ødelagt.

Et annet eksempel er Ammunisjonsproduksjonen ved Oslofjorden. Chemring Nobel på Hurum i Akershus får tillatelse til å femdoble nitrogenutslippet i Oslofjorden. Dette til tross for at vi vet at utslipp av gjødsel og spesielt nitrogenforbindelser er årsaken til problemene i Oslofjorden

Et tredje eksempel er avverning av Lågendelta for veiutbygging av E6.

I tillegg kommer salg av 2000 mål skogstomt i Skien til Google for bygging av nytt datasenter. Alt dette er eksempler på at man løser et akutt problem til tross for at vi vet at vi har en pågående biodiversitetskrise som vil ta år og kreve langsiktighet for å løse. Men ved presserende behov ser vi at det svært ofte er naturen som må vike, til tross for at forskningen viser tydelige konsekvenser av disse avgjørelsene.

Daværende næringsminister Jan Christian Vestre varslet før julen 2022 om et hurtigspor for utredning av mineralvirksomhet i Norge. Han uttrykte at Norge skal bli best i verden på høsting av mineraler for det grønne skifte, og det skal skje fort! Både til lands og til havs!

Fra den nye loven om Havbunnsmineraler trådte i kraft i 2019, tok det bare fem år før Norge i år åpnet for kommersiell gravedrift på havbunnen. Om første konsesjonsrunde

lyses ut i 2025, vil det bety at kommersielle aktører om kort tid får tildelt sine arealer for leting og mest sannsynligvis utvinning av mineraler. Dette til tross for at et samlet forskersamfunn nasjonalt og internasjonalt har uttalt at det trengs mer kunnskap om disse dyphavsøkosystemene før vi kan starte med industrielle prosesser på dette området.

Et fellestrekk ved disse sakene er at de har fulgt politiske skillelinjer rundt industri, havbruk, bruk eller vern av naturverdier m.m. Det har samtidig vært en offentlig debatt om politikernes bruk av forskning, der det problematiseres hvordan forskere og forskningsinstitusjoner styres av politiske eller økonomiske interesser, der forskningsresultater trekkes i tvil.

Vi må kanskje ta innover oss at politikere lytter når det passer dem? Vi vet også politiske vedtak inngår i komplekse situasjoner der mange hensyn må tas. De fleste velgere har et vagt forhold til forskning og forskningspolitikk. Dette kan igjen føre til at politikken blir utformet med tanke på hva velgerne ønsker seg mer enn det forskningen mener er fornuftig.